

# ЛИЧНОСТНИ ДЕТЕРМИНАНТИ ПРИ РАЗВИТИЕТО НА ЗАВИСИМОСТИ В ЮНОШЕСКА ВЪЗРАСТ

Петя Каснакова<sup>1</sup>, Светозар Янков<sup>2</sup>  
Медицински Университет – Пловдив, Медицински Колеж

1 Специалност „Рехабилитатор“

2 Специалност „Зъботехник“

**Резюме:** Младежките зависимости са едно сравнително ново явление в българското ежедневие, макар че първите им прояви са отпреди много години. Вероятно на това се дължи липсата на чувствителност към този проблем, включително и на специалистите от системата на здравеопазването и образованието. В същото време обществените нагласи са твърде нетолерантни и наказващи. Важно място сред причините за това отношение на обществото заемат незнанието и еднопластовото мислене, което се е формирало години наред в идеологизираното българско общество. Проучванията на проблема за алкохолизма и наркоманиите показват, че алкохолната злоупотреба при подрастващите се детерминира от шест основни причини: любопитството, необходимост от реагиране, утвърждаване, принадлежност към определена група, форма на протест и др.

**Ключови думи:** зависимости, личностни детерминанти, юношеска възраст

## PERSONAL DETERMINANTS IN DEVELOPMENT OF DEPENDENCIES IN TEENAGE AGE

Petya Kasnakova<sup>1</sup>, Svetozar Yankov<sup>2</sup>  
Medical University - Plovdiv, Medical College

1 Speciality of Physical Therapist Assistant

2 Speciality of Dental Technician

**Summary:** Youth dependencies are a relatively new phenomenon in the Bulgarian daily life, although their first manifestations are many years ago. Perhaps this is due to the lack of sensitivity to this problem, including health and education professionals. At the same time, public attitudes are too intolerant and punishable. An important place among the reasons for this attitude of society is the ignorance and the one-sided thinking, which has been formed for many years in the ideologies Bulgarian society. Surveys on alcoholism and drug addiction have shown that alcohol abuse in adolescents is based on six main reasons: curiosity, need to respond, affirmation, belonging to a particular group, form of protest, etc.

**Key words:** addictions, personal determinants, adolescence

### Изложение

Зависимостите представляват непреодолимо пристрастяване към вещество (наркотик, тютюн или медикамент) или дейност (компютърни игри, интернет, социални мрежи, преяждане или хазарт) в резултат на физическа или емоционална зависимост.

При различните зависимости се повишават нивата на допамин и други невромедиатори на удоволствието в организма и се подобрява настроението. С времето обаче те се връщат към първоначалните си стойности и дори спадат, което предизвиква симптоми на абстинентен синдром, отшумяващи при прием на нова доза от

стимулатора. Свързването на определено действие с чувство за удоволствие, освобождаване от стреса или неприятни изживявания може да доведе до придобиването на навика да се повтаря всеки път, когато се изпитват затруднения или наличие на проблеми. Някои зависимости, например злоупотребата с алкохол са физически вредни за организма. Но всеки вреден навик, който се превръща в доминиращ фактор в живота на човека, се отразява тежко и върху емоционалното състояние и дори може да представлява опасност за семейството и околните.

Вещества като наркотиците и никотина предизвикват силно пристрастяване и повечето им потребители стават физически зависими от тях. Изследванията сочат, че някои хора са генетично предразположени към пристрастявания, тъй като имат определено съотношение на химически вещества в мозъка.

### **Обяснителни модели на зависимостите**

Познаването на историята на проблема е важно, за да може да се разбере неговата същност като процес, който има своите дълбоки корени в общественото развитие. Без това познание не е възможно да бъде схванат целия комплекс от причини, както за явлението като цяло, така и за неговото възникване, протичане и изход при всеки отделен човек с наркоманно поведение.

Историята на проблема, възгледите върху неговата същност, използваните подходи за решаването му, заедно с равнището на познанието и стила на обществените отношения, изграждат обяснителните модели на зависимостите.

Ф. Лазаров разглежда три модела на зависимости:

- Морализаторският модел разполага наркоманиите и алкохолизма по моралната ос вина - наказание. Този модел е продължение на обяснителните схеми за човека и неговото поведение и за света, възникнали в контекста на крайно идеологизираните религиозни общества в Средновековието, когато всяко ново непознато и необяснимо нещо се санкционира като погрешно и вредно, и се наказва.

- Медицинският модел възниква в края на 19-ти и началото на 20-ти век и определя изцяло подходите към наркоманиите до средата на 20-ти век. Той хуманизира подхода към наркоманиите, признава ги за болест и допринася много за изграждането на лечебни доктрини и подходи, които са валидни и до днес. Този модел не позволява явлението наркоманиа да бъде погледнато в неговите социални психологически и поведенчески аспекти, не може да даде отговор на редица въпроси и да предложи свой подход за решаването им. Той започва да използва подходите на морализаторския модел т.е. санкцията - например концепцията за принудителното лечение, която много от специалистите в тази област определят като абсурдна. Медицинският модел борави с малка част от наркомания процес, при която той се развива като болест, но не разполага със собствени възможности за изграждането на профилактична политика.

- Био-психо-социалният модел се появява заедно с новото явление – младежките зависимости. Той се основава на системния подход като разглежда зависимостите като системно разстройство, което възниква в процеса на проблемното обществено развитие. Тези проблемни процеси влияят значително върху състоянието и функциите на всички обществени структури, в които човек се ражда, изгражда като личност и живее: семейство, училище и др. В условията на недобре функциониращо семейство се формират такива личностни черти и такива психологически особености, които са рискови за изграждането на отклоняващо се поведение.

В този смисъл наркоманиите и алкохолизмът е правилно да се разглеждат като един от многото видове отклоняващо се поведение. Следователно срещата с дрогата има до голяма степен случаен характер. Възрастта, в която децата тръгват на училище, съвпада с периода на все по-интензивната извън семейна социализация. Връзките със

семейството загубват своя монопол, а отношенията с неформалната приятелска група и принадлежността към нея придобиват все по-голямо значение. От друга страна, цялостните проблеми на обществото, и особено неговата девиантност, оказват много силно моделиращо влияние върху поведението и правилата на малките групи. И ако семейството губи своята емоционално-подкрепяща стойност, ако стремежът на едно дете е да бъде прието на всяка цена в групата и ако груповата норма е да се вземат дроги или да се пие алкохол, то в този случай нещата се подреждат от само себе си. Тук стои един изключително важен проблем - как да научим децата да казват „не“ на дрогата дори и с цената на „не“ на групата (Лазаров Ф., 1998).

#### **Дефиниране на проблема за зависимостите**

За появата и развитието на психичните заболявания, в това число и на наркоманиите и алкохолизма, от значение са редица фактори, които при сложни взаимодействия помежду си причиняват болестта. Най-често се приема, че един от тези етиологични фактори е главната причина. Тази определяща причина взаимодейства с редица други външни и вътрешни фактори, които ограничават или улесняват нейното действие и заедно причиняват болестта. При наркоманиите и алкохолизма най-общо етиологичните фактори, които при сложното взаимодействие помежду си могат да причинят създаването на зависимост, са три:

- психоактивни вещества, към които се създава зависимост;
- човекът, с неговите индивидуални психични и телесни особености;
- средата - предимно микросоциалната среда (семейство, училище, приятели).

Дрогата сама по себе си не причинява зависимостта, а взаимодействието между нея и индивида (психика и тяло) с подкрепящо (улесняващо) или отблъскващо (пречещо) действие на средата. Тази сложност на взаимодействията в етиологичния триъгълник - индивид (личност), среда и дрога най-често прави невъзможно да се прецени коя е главната причина и кои са второстепенните условия за появата на болестта, която наричаме зависимост. Етиологията на наркоманиите и алкохолизма има мултифакториален характер и всеки един от посочените по-горе фактори може да има решаващо значение при всеки отделен случай.

За да се определи отношението на юношите към наркоманиите и алкохолизма, като предпоставка за създаване на зависимост към тях, е необходимо да се изясни отношението им към причините за наркоманиите и алкохолизма – собствената личност, дрогата и микросоциалната среда.

В литературата са давани различни класификации на разглежданото явление (алкохолизъм), обосновани, кои по-малко, кои повече на различни научни факти и доказателства. Болшинството от авторите различават следните степени на алкохолизъм:

1. епизодична употреба на алкохол;
2. злоупотреба с алкохол - честа употреба на спиртни напитки (от един до няколко пъти в седмицата) или понякога и рядко, но в значителни количества (повече от 200 мл.). Този стадий се нарича привично пиянство и може да доведе до алкохолизъм;
3. алкохолизъм - хронично заболяване, характеризиращо се с патологично, непреодолимо влечение към спиртните напитки.

Алкохолизмът играе също така основна роля в генезиса на психичните разстройства. Той не само намалява интелектуалните способности, но променя характера, модифицира афективността и води до упадък на личността. Насилието и престъпността много често са свързани с алкохолизма: 64% от убийствата, 58% от умишлено причинените пожари, 29% от побоите, 22% от сексуалните престъпления (Силами, 1996). Най-голямо медицинско и социално значение имат разстройствата причинени от злоупотреба и зависимост от никотин и алкохол. Това са двете най-

широко разпространени зависимости в целия свят. Зависимостта от алкохола се създава значително по бавно отколкото при другите психоактивни вещества. Докато хероинът успява да направи това за няколко седмици, алкохолът успява за няколко години (от 3 до 5 за жените и младите хора, от 7 до 15 при по-възрастните). Негативните здравни и социални последици от алкохолизма се наблюдават значително по-късно - много години след началото на злоупотребата с алкохол. Поради това твърде често тяхното неблагоприятно влияние върху здравето и живота на съвременния човек не се оценява, защото не е така ясно видимо. Нелегалните наркотици като марихуана, крек, кокаин, спийд и хероин са причина за около 7000 смъртни случая годишно в САЩ, докато цифрата за алкохола и тютюна е 325 000.

### **Ролята на личността за създаването на зависимост**

Етиологията на наркоманиите е мултифакториална, но в комплекса от фактори първостепенно значение има човекът (личността), макар че голяма част от специалистите се въздържат от определянето на личността като главна причина за появата и развитието на наркоманиите. Все пак човекът е този, който решава да вземе или да не вземе drogата. Трябва да се отбележи, че не drogата търси човека, а той нея. Хората са много, но само някои от тях проявяват интерес към психоактивните вещества. За да се изяснят въпросите защо хората търсят drogата и кои точно хора търсят drogата трябва да се отдели по-голямо внимание на ролята на личността.

Ценностната ориентация е от голямо значение за оформянето на личностната мотивация. Проучванията на проблема за алкохолизма и наркоманиите показват, че алкохолната злоупотреба при подрастващите се детерминира от шест основни причини:

Като първа причина се посочва любопитството, свързано с внушение или не, псевдообективни мотиви за самоизследване на количествената алкохолна поносимост на организма на "експериментатора" и характера на предизвикваните поведенчески реакции (агресивни или пасивни). В някои среди се цени този, който пие повече, а "не го хваща". В други среди юношите употребяват алкохол в малки количества, но умишлено демонстрират изкуствена агресивност и висока опияненост, за да предизвикат интереса на околните.

Втората причина е свързана с необходимостта от реагиране при определени ситуации (купон с алкохол, "състезание по надпиване" и др.)

Третата причина се отъждествява с желанието на лицето да утвърди или повиши своя статус в група от връстници и приятели.

Четвъртата причина, при това с особено силно влияние, е употребата на алкохол като норма за принадлежност към определена група.

Петата причина се свързва със стремежа на младежа да преодолее очаквани или моментни стресови ситуации (справяне с психичния дискомфорт), като се освободи от социално-психологическите задръжки и да стимулира автоагресивността.

Шестата причина се свързва с така наречената форма на протест срещу родители, учители, приятели, обществото и държавата като цяло.

Изведените по-горе шест основни причини за злоупотребата с алкохол са в основата на мотивацията и за употребата на наркотици при юношите.

Личността на юношите се формира под въздействие на различни социални норми. Далеч не всички от тях, обаче, имат еднаква насоченост и изразяват главните ценности на нашето общество. Какви социални норми стават мотиви за обществено поведение на личността в значителна степен зависи от тяхното взаимодействие в съзнанието на юношата (Петровски и др., 1987).

Едни от тези социални норми са тютюнопушенето и употребата на алкохол. Много хора оправдават употребата на спиртни напитки в малки количества с

необходимостта от лечение на различен род заболявания. Но в действителност, наркотичното действие на алкохола само притъпява чувствителността към болка и в действителност снижава съпротивителните сили на организма на различни инфекции.

Анализът на нормативната система на морала и системата на правото показват, че не всички видове социални норми са в еднаква степен обществено ценни, а само тези, които съставят моралните принципи на обществото и системата на нравствеността.

### **Заклучение**

Трябва да се отбележи, че както литературните данни така и клиничната практика показват, че личностните детерминанти при развитието на зависимости нямат ясни граници. Поради това е прието официалното становище, че няма специфична личност застрашена, нито застрахована от злоупотреба и зависимост от дроги, защото личността не е единствения фактор. Комплексът от причини за създаване на зависимост към алкохол и наркотици е мултифакториален, а причините поради които се започва са строго индивидуални за всеки човек. Всеки от нас и предимно децата по време на пубертета и ранното юношество могат да започнат да злоупотребяват с наркотици и да създадат зависимост от тях. Изучаването и познаването на особеностите на човешката личност е изключително важно за справянето с наркоманиите и алкохолизма. Тъй като пубертета и юношеството са период, в който личността все още се оформя, това дава възможност на възрастните за целенасочено въздействие върху юношите чрез личен пример, правилно възпитание и отношение към децата, даване на информация за действието и последиците от употреба на алкохол и наркотици и т.н.

Днес се налага да приемем съществуването на следните реалности: в България има зависимости в юношеска възраст и броят им се увеличава главоломно, епидемично; злоупотребата с психоактивни вещества и алкохол сред подрастващите се превръща в национален проблем: заплахата за сигурността на страната; за интелектуалния и генетичния потенциал на нацията.

### **Библиография**

1. Андреева А., Н. Гуткина, И. Дубровина, Б. Круглов, В. Пахалвян, А. Прихожан, Т. Снегирева, Н. Толстѣх (1987). Формирование личности в переходны период от подросткового к юношескому возрасту. Москва, Педагогика.
2. Кацаров Ю. (2012). В помощ на оценката на риска от възникване на зависимости в юношеска възраст. В : Педагогика, 6, LXXXIV, София.
3. Лазаров Ф. (1998). Злоупотреба с дроги, наркомани и наркотици. В: Вопросы психологии, 2.
4. Петровски А.В., В.Абраменкова, Т.Горбатенко, И.Дубов, М.Кодратѣев, Е.Кузьмина, З.Кузьмина, А.Николаева, В.Петровски, М.Сомов, Е.Уварина, Е.Ельконица, Ю.Янговская (1987). Психология развивающейся личности. Москва, Педагогика.
5. Силами Н. (1996). Речник по психология. Плевен, Ларос.
6. Стаматова, Р. (2012). Защо лекуваните наркомани не се интегрират в обществото. Бургас.
7. Станкушев Т. (2003). Наркомани-нарѣчник за родители, учители, психолози и лекари. София, Медицина и физкултура.
8. Тодорков К. (2002). Експериментална психология. Велико Търново, Фабер.
9. Хомик В.С., Л. Л. Кроник (1988). Отношение к времени: психологические проблемы ранней алкоголизации и отклоняющегося поведения. В: Вопросы психологии, 1.

10. Хостътлър Дж (1995). Как да предпазим децата от наркотиците и алкохола? София, Хейзъл.
11. Цоков П. (2012). Психология на детското развитие. Пловдив, ПУИ "Паисий Хилендарски".